

Metron'dan Mensura'ya Ölçü ve Ölçek

Measure and Scale From Metron To Mensura

ÖZET

Bu çalışmada, doğa filozoflarından itibaren, Sokrates öncesi filozoflara, Platon, Aristoteles ve Stoacılar kadar olan dönemde konu edilen ölçü, ölçülü olma ve orta olma kavramları Antik Çağ metinleri ve kutsal metinler (Tevrat, İncil, Kur'an-ı Kerim) üzerinden ele alınacaktır. Ölçünün yasa olarak fonksiyonu, ilahi yasa ve aklın yasası bağlamında tartışılacaktır. Bu kavramların (*metron*, *mesotes*, *modus*, *modestia*, *mensura*) Eski Yunanca ve Latince etimolojik incelemelerinin ışığında, felsefe tarihindeki izi sürülecektir. Mitolojide kozmik düzenin, kutsal metinlerde tanrısal yasanın ifadesi olan ölçü, Presokratik felsefede insanın uyması gereken evrensel yasaya, Sokrates, Platon ve Aristoteles'te erdemin kendisine ve Stoacılar da doğaya uygun yaşamaya karşılık gelir. Erdem kavramının temelini de oluşturan ölçü, ölçülülük ve orta olma durumu, Antik Çağ orijinal metinleri üzerinden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: metron, mensura, erdem, ölçü, ölçülülük.

ABSTRACT

This study will examine the concepts of measure, moderation, and the mean, which were discussed from the time of natural philosophers to the Pre-Socratics, Plato, Aristotle, and the Stoics, through ancient and sacred texts (the Torah, the Bible, and the Quran). The function of measure as law will be discussed in the context of divine law and the law of reason. These concepts (*metron*, *mesotes*, *modus*, *modestia*, and *mensura*) will be traced in the history of philosophy, drawing on their etymological analyses in Ancient Greek and Latin. Measure, which represents the cosmic order in mythology and divine law in sacred texts, corresponds to the universal law that humans must abide by in Presocratic philosophy; to virtue itself in Socrates, Plato, and Aristotle; and to living in accordance with nature in the Stoics. Measure, moderation, and the mean, which form the basis of the concept of virtue, will be examined through the original texts of antiquity.

Keywords: metron, mensura, virtue, measure, moderation.

GİRİŞ

Ölçü sadece somut şeyleri ölçüp biçmeye yarayan bir referans noktası değil, insanın ruhsal yaşamında sözün, davranışın ve bilginin belirlenmesinde de dayanak noktasıdır. Müzikte makam, şiirde vezin, söz ve düşüncede mantık ve tutarlılık şeklinde aklın yansıması olarak karşımıza çıkar. Ölçü, insanın hem teorik hem de pratik yaşamını düzenler. Bu bağlamda toplumsal yaşamın sürekliliğini sağlayan ve kendini başkaları ile birlikte tanımak demek olan ahlakın da zeminini oluşturur. Ahlak, davranış için ölçü ise ahlak felsefesi tarihi de ölçünün tarihi olarak okunabilir. Bu anlamda ölçü, tarih boyunca pek çok düşünür ve filozofun ilgi alanına girmiştir.

Ölçü anlamına gelen Eski Yunanca *metron* ve Latince *mensura* kavramları Antik Çağ'ın erdem anlayışında merkezi bir yer tutmaktadır. Bu kavram hem bireyin yaşamını hem de evrenin yapısal düzenini anlamada temel bir ilkedir. Ölçü, Eski Yunan düşüncesinden Roma'ya geçen dört kardinal erdemden (*virtutes cardinales*) biri olan ölçülülüğün (*sophrosyne/temperantia*) de kendi üzerine inşa edildiği kavram olmuştur. Hatta sadece ölçülülük erdeminin değil diğer kardinal erdemler olan bilgelik/sağduyu, adalet ve cesaretin de temelini oluşturmuştur. Erdemlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde ve erdemin erdem olabilme yetisinde büyük rol oynayan bu kavramın anlamını daha anlaşılır kılabilmek için etimolojik çözümleme bir hareket noktası olacaktır.

Eski Yunancada ölçü anlamına gelen μέτρον (*metron*) ve σταθμός (*stathmos*) ile orta anlamına gelen μέσος (*mesos*) sözcüklerinin etimolojilerine bir göz atalım (Chantraine, 1968; Liddell & Scott, 1889; Bailly, 1935). Eski Yunancada *metron*, sınır, hedef, oran, şiirde ölçü ve ritim demektir. Bu anlamda *metron*, bir şeyin onunla ölçüldüğü şeye, ölçmeye yarayan alete, ölçü ve kurala, katı ya da sıvı bir içeriğin ölçüsüne, ölçülen veya ölçülebilen herhangi bir alana, uzunluk ve boyuta verilen addır. Bundan türemiş bir sıfat olan μέτριος (*metrios*), ortalama, ölçülü, ılımlı, makul demektir. *Metriosun*, ölçülü anlamından hareketle makul yani aklı başında anlamında kullanılmasına Platon'un *Theaetetus* diyalogundaki şu sözleri, Protogoras'ın "*anthropos metron panton*" yani "insan her şeyin ölçüsüdür" görüşüne bir eleştiri niteliğindedir: "...aklı başında adam olmadığı sürece her insanın her şeyin ölçüsü olduğunu (...) kabul etmiyoruz" (Platon, *Theaetetus*, 183c). Yine ölçü anlamında gelen ve kutsal metinlerde geçen

Abrim Gürgen¹

How to Cite This Article

Gürgen, A. (2025). "Metron'dan Mensura'ya Ölçü ve Ölçek"
International Social Sciences
Studies Journal, (e-ISSN:2587-
1587) Vol:11, Issue:9; pp:1607-
1614. DOI:
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17215397>

Arrival: 20 July 2025

Published: 27 September 2025

Social Sciences Studies Journal is
licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International
License.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İstanbul, Türkiye. ORCID: 0000-0001-9727-3950

σταθμός (*stathmos*) konaklama yeri, ağıl, ahır, çoban kulübesi ve direk anlamına gelmekte ve aynı zamanda terazinin ağırlık ve dengesini ifade etmektedir. Bu sözcük, Eski Yunanca durmak, sabit durmak anlamına gelen ἵστημι (*histemi*) filinden ve ondan türemiş olan στάσις (*stasis*) yani durum sözcüğünden gelmektedir. Bu bize göstermektedir ki bir şeyin miktarını, zamanını, uzunluğunu ya da ağırlığını ölçebilmek için bir sabiteye yani değişmez bir niceliğe ihtiyaç vardır. Terazî doğru ölçüm yaptığında kefeler dengede durur. Bu anlamda durmak, dengede durmaktır. Terazînin kefeşi üzerinden örneklediğimiz denge durumu tam bir ortaya yani denge noktasına işaret eder. Orta, Eski Yunancada μέσος (*mesos*) sıfatıyla karşılaşılır. *Mesos*, ortasında, ortada, arasında; orta düzeyde, ortalama; ılımlı ve ölçülü demektir. Bundan türemiş olan μεσότης (*mesotes*) merkezi olma, orta olma, iki uç arasındaki denge durumu, iki zıtlık arasındaki iletişim, tam orta, ideal ölçü demektir. İleride değineceğimiz Aristoteles’in “Erdem bir (*mesotes*) orta değildir” (Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 1, 106b) ifadesi, *mesosun*, sadece niceliksel yanına işaret etmez, insani davranışlar için de getirilen bir ölçüyü ifade eder. Ayrıca terazî, denge ve boyunduruk anlamına gelen ζυγός (*zygos*) sözcüğü de terazînin iki kefesini gösterdiği için genellikle çoğul ζυγοί (*zygoi*) şeklinde kullanılmaktadır.

Latince ölçü anlamına gelen *mensura*, *modus*, *statera* ve *pondus* sözcüklerinin etimolojik incelemesiyle devam edelim (Charlton, 1879; Ernout & Meillet, 1951; De Vaan, 2008). Türkçeye terzilerin kullandığı ölçü aleti *mezura* olarak geçen *mensura*, ölçü, miktar, oran, kapasite, güç, kapsam ve derece anlamlarına gelmektedir. *Modus* da ölçü anlamına gelmekle beraber daha çok aşılması gereken bir sınırı, ölçüyü ve kısıtlamayı ifade eder. *Modus*, bir şeyin büyüklüğünün, uzunluğunun, çevresinin, miktarının ölçüldüğü ölçüdür. Aynı zamanda tarz ve yöntem de demektir. *Modustan* türemiş bir isim olan *modestia*, ılımlılık, tevazu, ölçülülük, alçakgönüllülük demektir. Eski Yunanca “iyi sıralama, yerli yerine koyma” anlamına gelen *eutaksianın* (εὐταξία) Latince karşılığı *modestiadır*. Stoacılar *modestiayı*, her şeyi uygun yerde ve uygun zamanda söyleme ve yapma niteliği, davranışın doğruluğu ve uygunluk anlamında kullanmışlardır. Bir diğer sözcük Eski Yunanca *staterden* (στατήρ) Latinceye geçen *stateradır*. *Statera*, terazî, kantar, değer ve seviyedir; *pondus* sözcüğü de ağırlık, yük ve önem demektir. *Pondus*, Latince tartmak, ödemek, düşünmek ve kafa yormak anlamındaki *pendere* fiilinden gelmektedir.

Ölçü ve bununla ilgili kavram setini (*mensura*, *statera*, *pondus*, *stathmon*, *zygoi*, *metron*) Tevrat, İncil ve Kur’an-ı Kerim gibi kutsal metinlerden takip ederek ölçünün ilahi yasayla olan bağımlı göstermeye çalışalım. Tevrat’taki *Eyüp Kitabı*’nda ölçünün bilgelikle (*sophia*) ilişkisi anlatılırken Rabbe saygı göstermenin bilgelik, kötülükten kaçınmanın da *episteme* olduğu ifade edilir. Rab, her şeyin bilgisine sahip olan ve doğadaki her şeye bir ölçü koyandır: “Rüzgâra tartı (*stathmos/pondus*), sulara ölçü (*metron/mensura*) koyduğu zaman” (Eyüp 28: 20-27). *Yeşaya Kitabı*’nda da Rab, ölçüyü bilgisiyle takdir edendir -ki takdir kavramına Kur’an bağlamında dönülecektir- ve ölçünün sahibidir: “Suyu ve gökyüzünü eliyle ölçen ve yerin toprağını ölçeğin içine sığdıran ve dağları kantarla (*stathmos/pondus*) ve tepeleri terazî (*zygos/statera*) ile tartan kimdir?” (Yeşaya 40: 12). Bilgelik ve doğadaki tüm ölçünün sahibi olanın tartısı da şüphesiz ki doğruluktur ve adaletle işler: “Hileli terazî (*zygos/statera*) Rabbe mekruhtur fakat adaletli tartı (*stathmos/pondus*) onun makbulüdür” (Süleyman’ın Özdeyişleri 11:1). Bu ifadelerden, varlığa ölçü koyan ilahi yasanın insan için de geçerli olduğu, insanın da ölçüyü koyan yasanın sahibine saygı duyması ve bu saygıdan dolayı da kötülükten kaçınması gerektiği anlaşılır.

İncil’de *Matta 7: 1-2*’de, ölçü ve ölçek, doğru eylem ve adalet bağlamında ele alınır. “Yargılayamayın ki yargılanmayasınız” kıssasının yer aldığı bu bölümde “hangi ölçekle (*metron/mensura*) ölçerseniz aynı ölçekle ölçüleceksiniz” denir (*Matta 7: 1-2*). *II. Korintliler 10: 13*’te de övünme bağlamında ele alınan ölçü, tanrısal yasaya gönderme yapmaktadır. Rabbin ölçüp biçtiği düzen bir varlık düzenidir. Yeni Ahit (İncil), Eski Ahit’in (Tevrat) devamı ve tamamlayıcısı olduğu için ölçüyü koyanın ölçüsüne uymanın herkes için geçerli olduğunu ifade eder (*II. Korintliler 10: 13*).

Kur’an-ı Kerim’de de ölçü ve ölçek anlamında kullanılan kavram seti olarak karşımıza *kader*, *kadran*, *takdir*, *mizan* ve *vezin* çıkmaktadır. Günlük hayatta, önceden belirlenmiş ve değişmeyecek olay akışı, alinyazısı olarak tanımlanan ve Arapça *kdr* kökünden türeyen *kader*, ölçme, değer biçme, bir nesnenin hacmini ve şeklini belirleme, gücü yetme, bir şeyi hesap ve ölçü içinde yapma anlamlarına gelir. Kur’an-ı Kerim’de de *kader*, Allah’ın takdiri, ölçü ve yasa koyması, belli bir düzen içinde yaratması anlamlarında kullanılmaktadır (Çelebi, 2021). Kur’an’da, kudret sahibi olanın (El-Azîz, El-Alîm) *takdiriyle* güneş ve ay için bir *kader* tayin edilmiştir: “Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah’ın takdirdir. Ay için de menziller belirledik” (Yasin 36: 38-39). Yine Kur’an’da insanın fiziki yaratılışını da tarif ederken *kader* sözcüğü kullanılmıştır; insanı bir nutfeden (*meni*) yarattığı ve ona bir *kader* tayin ettiği ifade edilmiştir. Burada *kader*, biçim verme ve bir ölçüye göre yaratma anlamındadır (Abese 80: 19). “Allah, her şey için belli bir ölçü (*kadran*) koymuştur” (Talak 65: 3) ayetinde olduğu gibi. Arapçada ölçüm için *vzn* kökünden türeyen *vezin*, ölçme aracı için de *mizan* sözcükleri kullanılmaktadır. *Mizan*, günah ve sevapların tartıldığı tartıdır: “O gün ölçü/tartı/vezin haklıdır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir” (Araf 7: 8). “Biz, kıyamet günü için adalet terazileri

(mevazin ül-kıst/ölçüt terazileri) kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez” (Enbiya 21: 47). Tüm bu ifadelerde, ölçü, hak ve adaletin birbirinden ayrılmayacağı dile getirilmektedir. Buna bir örnek olarak En’âm Suresi’ndeki şu ifade verilebilir: “Ölçü ve tartıyı (mizan) adaletle yapın” (En’âm 6: 152).

İslam dininde hatta tüm dinlerde ölçü ilahi ve evrensel bir düzene işaret eder. Evrensel mizanla sosyal nizam ölçülü bir şekilde birlikte gitmelidir. Ölçünün aşılması aşırılık, azgınlık ve evrensel düzene aykırılıktır. Bu anlamda Eski Yunandaki evren (makrokozmos) ve insan (mikrokozmos) uyumu dinlerin ölçü anlayışında da bulunmaktadır. Mitolojideki kaostan kozmosa geçişi de böyle okuyabiliriz. Yasa ilahidir ve yasaya uymayanlar yasa tarafından ya yaşamlarında ya da yaşamlarından sonra cezalandırılacaktır. Terazi sembolü, bu dünyada yapıp ettiklerimizin hesabını vermemiz açısından önemlidir. Bu durumu Mısır mitolojisindeki Anubis örneği üzerinden açıklayabiliriz (Budge, 1904: 20; Ayrıca Bkz. *The Book of the Dead*, 1898). Anubis, elinde bir teraziyle simgelenen ölümler tanrısıdır. Terazisinin bir kefesine adalet tanrıçası Maat’ın tüyünü diğer kefesine de ölen kişinin kalbini koyar. Eğer ölen kişinin kalbi tüyden hafif gelirse, dünyaya yeniden gelmesi için gökyüzüne gönderilir. Terazi ve Maat’ın tüyü ilahi yasanın ölçüğüdür. Tıpkı İslam dininde günahlar ve sevapların terazinin kefelerine konması gibi. Kalbin bir tüy kadar hafif olması ifadesini bugün, yapıp ettiklerimizin vicdani bir yük oluşturmaması şeklinde yorumlayabiliriz.

MİTOS’TAN LOGOS’A ÖLÇÜNÜN İZİNDE

Yunan mitolojisindeki kaostan kozmosa geçişi de bir ölçü ve düzen içerisinde oluş bağlamında değerlendirebiliriz. Hesiodos’un *Erga kai Hemera* adlı eserinde anlattığı gibi kozmos yani düzen, kaostan yani karmaşadan tanrıların ortaya çıkmasıyla doğmuştur. Kaosu kozmosa çeviren tanrılardır. Bu nedenle kozmostaki ölçü, insan ve toplum yaşamındaki kozmosun yani düzenin sağlanmasına yarayan yasaların temelidir. Yasa yapıcı da yasaları oluştururken evrensel düzeni yani kozmosu kendine model alır. İlkçağ felsefesinde bu düşüncenin izdüşümünü Platon’da görebiliriz.

Antik Çağ’ın insanı mikrokozmos, evreni de makrokozmos şeklinde gören yaşam pratiği olan ölçü evrensel yasadır. Mitolojik düşünceden felsefi düşünceye geçildiğinde bu yasa, yasa olarak kalır ama yasanın ölçüsü akıl olur (Özlem, 2010: 30). Böylece artık felsefi düşüncede ölçü, ölçülülük olarak karşımıza çıkar (Çilingir, 2022). Hatta Eski Yunan ve Roma için temel erdemler olan kardinal erdemlerin tek bir erdemin ölçü kavramı üzerinden çeşitlenmesi olduğunu söyleyebiliriz: Toplumsal yapı değiştikçe, o toplumsal yapı içinde oluşan ahlaki değerler de değişir. Haliyle bu değerleri gerçekleştirme aracı olan erdemler de değişme, dönüşüme ve farklılaşmaya uğramaktadır. Bu bağlamda MacIntyre, Eski Yunan toplumunun heroik döneminde toplumsal ilişkilerde belirleyici olan erdemin cesaret olduğunu söyler. Heroik toplum, kan bağının ve aynı soydan gelmenin belirleyici olduğu bir toplumdur. Bu toplumun mensubu olan kişi rol ve statülerinin gerektirdiği davranışları ve dostluk, sadakat, bağlılık hissetmeye borçlu olduğu kişileri bilir. Eski Yunanca gerekli olmak, mecbur olmak anlamına gelen *dein* fiili aynı zamanda borçlu olmakla ilişkilidir. Bu nedenle cesaret, bireysel değil toplumsal izdüşümü olan bir erdemdir. Cesur kişi kendisi için değil, kan bağıyla bağlı olduğu topluluğu için savaşır. Savaşta ve yarışta üstün gelen kişiler, şan, şöhret, övgü demek olan *küdos* nişanıyla ödüllendirilir (MacIntyre, 2001: 185-187). Çünkü savaşçı toplumda cesaretin birincil erdem olması kaçınılmazdır. Ancak daha karmaşık bir toplumsal yapı içerisinde, savaşçı toplumun birincil erdemi olan cesaret değişen yapının ihtiyaçlarını gidermeye yetmemiştir. Burada öne çıkan erdem ölçülülük olmuştur. Cesaret erdemi de geri plana düşmemiş, ölçülülük erdemiyle birlikte ele alınmıştır. Çünkü aşırı ve ölçsüz bir cesaret cüretkarlığa dönüşür ve felaketle sonuçlanabilir. Daha güvenli toplumsal ilişkiler kurulabilmesi için iş bölümünün geliştiği toplumsal yapılarda ölçülülük doğal olarak ortaya çıkacaktır. Merkezi erdemin cesareten ölçülülüğe geçişini Jean-Pierre Vernant şöyle açıklamıştır: Cesaretin bir erdem olarak ortaya çıktığı savaş düzeninin değişmesiyle ölçülülük merkezi erdem olmuştur. Homerik çağın kahramanları için önemli olan bireysel askeri başarılar ve bunun sonucunda kazanılan ün, şan, şöhrettir. Ancak iş bölümünü gerektiren site hayatına geçilmesiyle ağır silahlı piyade topluluğu olan *hoplites*in belirli bir düzen içerisinde savaşması gerekmiştir. Yani *hoplites*, savaş sırasında belirli bir ölçü ile hareket etmelidir. Bu ölçü içerisinde savaşanlar için bireysel kahramanlık yerini ortak kahramanlığa bırakmıştır (Vernant, 2002: 59).

Hoplites örneği üzerinden açıkladığımız ölçü, bireyin iyiliğinden ortak iyiliğe doğru geçişi sağlamıştır. Mitolojik düşünceden felsefi düşünceye geçişle paralel olarak bu toplumsal dönüşüm, ölçünün erdem olarak tarihini anlamaya da yardımcı olacaktır. Bu bağlamda Sokrates öncesi felsefede öncelikle söz etmemiz gerekenler Yedi Bilgelerdir. Onların bilgece öğütleri bütünüyle ölçülülük hakkındadır.

Yedi Bilgelerden Lindoslu Kleobulos, ölçünün en iyi şey olduğunu söyler (*metron ariston*). Kişinin gevezelik etmeyi değil dinlemeyi sevmesini, hazza hükmetmesi gerektiğini ve erdeme dost kötülüğe yabancı durmasını öğütler (Diogenes Laertius, I, 6, Cleobulus 92-93). Atinalı Solon da hiçbir şeyde aşırıya kaçılmamasını (*meden agan*) ve haz veren şeyin değil en iyinin öğütlenmesini ister (Diogenes Laertius, I, 2, Solon 60). Spartalı Khilon, kendini gözet, düşümleri sade yap ve öfkene (*thymos*) hâkim ol diyerek hayatın her alanında ölçülü olmak

gerektiğini ifade eder (Diogenes Laertius, I, 3, Chilon 70). Yedi Bilgelerden ilk filozof olan Miletoslu Thales de en zor şeyin ne olduğunu soranlara “kendini bilmek” cevabını vermiştir (Diogenes Laertius, I, 1, Thales 36). Lesboslu Pittakos, ölçülülüğü (*sophrosyne*) sevmeyi ve kişinin kendi dengiyle evlenmesini öğütler (Diogenes Laertius, I, 4, Pittacus 78-80). Prieneli Bias, yaşamı kısa ve uzun yaşayacakmış gibi ölçmek gerektiğini, az konuşup çok dinlemeyi ve sağduyuyu (*phronesis*) sevmek gerektiğini söyleyerek ölçünün önemini vurgular (Diogenes Laertius, I, 5, Bias 87-88). Korinthoslu Periandros, şanslı ve zenginken ölçülü (*metrios*), değilken ise akli başında (*phronimos*) olmak gerektiğini belirtir (Diogenes Laertius, I, 7, Periander 98).

Ölçü ve ölçülülük hakkındaki bilgece sözler, ölçünün ne olduğuna ilişkin bir gerekçe sunmaya ihtiyaç duymaz, ölçüyü öğütler, önemini vurgular. Bilgelik, mantıksal gerekçelendirmeye ihtiyaç duymaksızın bir yaşam pratiği sunan hakikatin bütünsel bilgisidir. Felsefi düşüncede bilgece öğütlerden değil temellendirmelerden söz ederiz. Bu anlamda felsefe, ölçü ve ölçülülük hakkında gerekçelendirme yapar.

Mitolojik düşünceden felsefi düşünceye geçildiğinde temel sorun evrenin ana maddesinin (*arkhe*) ne olduğu olmuştur. Pratik yaşama ilişkin sorunların, Sokrates’e gelinceye kadarki dönemde kozmolojik bir etik (mikrokozmos-makrokozmos uyumu) çerçevesinde ele alınabileceğini yazımızın ilk kısımlarında ifade ettik. Sokrates öncesi felsefenin ana ilgisi varlığın ilkesiydi etğin değil. Yine de Presokratik felsefenin durumu gökyüzünü inceleyen Thales’in gözünün önündeki çukuru görememesi gibi değildi (Diogenes Laertius, I, 1, Thales 34). Presokratik felsefenin etik sorunlara tamamen kapalı olduğunu söyleyemeyiz. Sokrates öncesi filozoflardan Anaximenes’in hava ile ruhu özdeşleştirmesi, Herakleitos’ta akıl olan yasanın hem evren hem insan için geçerli olduğu görüşü bu yaklaşıma örnek olarak verilebilir. Herakleitos’un ölçü ve ölçülülük ile ilgili fragmanları, kozmostan insana geçiş bağlamında oldukça önemlidir (Poyraz, 2002: 13-25). Herakleitos, kozmosu tanrıların ya da insanların yaratmadığını ancak ölçülere göre (*metra*) yanıp sönen ve sürekli canlı olan ateşin hep var olacağını söyler (Herakleitos, B30). Güneşin ölçülerini aşamayacağını, aştığı takdirde adalet tanrıçası Dike’nin intikam perileri olan Erinyes’in onu bulacağını belirtir (Herakleitos, B94). Herakleitos’a göre ölçülü olmak en büyük erdemdir (*sophronein arete megista*). Bilgelik de doğaya kulak vererek doğruyu söylemek ve yapmaktır (Herakleitos, B112). “İyonyalı doğa filozofları doğada içkin olduğuna inandıkları ölçü ve uyumun insan eylemlerinde de aranması gerektiğini düşündüler. Genel kabul insanın doğanın ölçüsüne tabi olduğudur” (Çilingir, 2022: 67).

Bu ölçü Sofistlerle beraber değişir. Sofistlere göre insan, doğanın ölçüsüne tabi değil bizzat ölçünün kendisidir. Protagoras’ın meşhur “insan her şeyin ölçüsüdür” (*anthropos metron panton*) sözünü bu bağlamda hatırlayalım (Protagoras, D9). O, kendisinden öncekilerin doğada aradıkları ölçüyü insanın kültürel üretiminde aradı (Çilingir, 2022: 78). Artık ölçü, *physis*’in (doğa) değil *nomos*’un yani doğa yasası yerine insan yasasının ölçüsüdür (*Nomos-physis* karşıtlığı için bkz. Şar, 2017: 81-83). Her *polis*in *nomos*u vardır, vatandaşlık görevi ise bunu öğrenmek ve uygulamaktır. Sofist eğitiminin amacı bu *tekhnē*nin öğretimidir (MacIntyre, 2001: 19). Aslında bu öğretinin anlamı hiçbir *polis*in mutlak bir ölçüsünün olmadığı, ortak kabulün dışında hiçbir hakikatin bulunmadığıdır. Sokrates Sofist göreceliğiyle savaşıyor çünkü eğer insan her şeyin ölçüsü olursa ölçü ortadan kalkar. Bu durumda da ya toplumsal kaos ya da gücü elinde bulunduranın egemen olduğu bir zulüm düzeni meydana gelir. Tıpkı Platon’un *Devlet* adlı eserinde geçen Thrasymakhos örneğinde bahsedildiği gibi.

SOKRATES, PLATON VE ARİSTOTELES’TE ÖLÇÜ

Sokrates, Sofistlerin değer göreceliğine karşı çıkarken önceki felsefenin mirasıyla da hesaplaşır. Ölçü evrenselidir ama evrensellik dış dünyada bulunabilecek bir hakikat değil insanın içinde, ruhundadır. Sokrates, kendinden önceki filozofların dışarıda aradığı evrenselliliği felsefi bir ebek ile ruhta bulur. Bilgelik, adalet, cesaret ve ölçülülük temel erdemler olarak ruhun erdemleridir. Platon, hocası Sokrates’in bu kavramlarını metafizik bir düzleme taşıyarak idealar kuramına dönüştürür; iyi ideasını varlık ve bilginin merkezine yerleştirir (Poyraz, 2015: 74). Böylece zamana, mekâna ve insana göre değişmeyen sabit ölçülerden söz etmek mümkün olur. Sokrates için ölçülülük, Yedi Bilge’nin dinsel onay ve kutsamalarla desteklenen öğüt tarzı açıklamalarından öte insan doğasının bir parçası olarak diğer erdemlerle aynı temele dayanmak bakımından bir tür özdenetim mekanizmasına dönüşür (Versényi, 2023: 132-133). Ona göre ölçülülük sadece bir ahlak ilkesi değil ruhun uyumudur. Bu uyum, insanın kendisine egemen olması ve kendisini bilmesi ile gerçekleşir. Sokrates’e göre bilgi erdemdir hatta bilgiyle erdem özdeşdir. Bu nedenle kimse bilerek kötülük yapmaz, kötülük bilgi eksikliğidir. Bu bilgi de insanın kendini bilmesi bağlamındaki bilgidir. Dolayısıyla ölçü Sokrates için bir bilgelik biçimidir. Ölçülülük ise ruhun içsel düzenini koruma yetisidir. Bu anlamda ölçülü olmak mutluluğun koşuludur.

Hocası Sokrates’in yolundan giden Platon’a göre idealar, değişen ve başkalaşan duyular dünyasının karşıtı olarak hem varlığın hem bilginin hem de değerlerin değişmez sabitleridir. Platon için ölçü, idealarla uyum içinde yaşamaktır. Platon, yukarıda bahsettiğimiz Protagoras’ın “*anthropos metron panton*” yani “insan her şeyin ölçüsüdür”

görüşünü bu nedenle *Theaetetus* diyalogunda eleştirmiştir. Etimolojik incelemesini verdiğimiz *metron*dan türeyen *metriosu* Platon, ölçülü anlamından hareketle makul yani aklı başında anlamında kullanmıştır.

Platon, *Devlet* adlı eserinin dördüncü kitabında, kardinal erdemlerden biri olan ölçülülük (σωφροσύνη/*sophrosyne*) bulmadan bir diğer kardinal erdem olan adaleti (δικαιοσύνη/*dikaioisynē*) bulmanın ve ona ulaşmanın imkânsız olduğunu söyler (Platon, *Rep.*, IV, 430d). Ölçülülüğün adeta bir ses birliği (συμφωνία/*symphonia*) ve uyum (ἁρμονία/*harmonia*) olduğunu, bazı zevklere ve tutkulara hâkim olmak (ἐγκράτεια/*enkrateia*) olduğunu da ekler (Platon, *Rep.*, IV, 430e). Kendine hâkim olan kişinin (ἐγκρατής/*enkrateis*) önce kendisinin kölesi daha sonra da efendisi olacağını belirtir. Platon kendine hâkim olmayı, insanın doğası gereği ruhunda olan iyi yanın kötü yana hâkim olması olarak açıklar (Platon, *Rep.*, IV, 431a-431b). Hem yöneticilerin hem de vatandaşların ölçülülük erdemine sahip olmaları gerektiği için kendilerine hâkim olmaları gerektiğini söyleyerek ölçülüğün uyum olduğu görüşünü vurgular (Platon, *Rep.*, IV, 431e). *Devlet*'in altıncı kitabında da göksel düzen örneğini vererek bu düzenli varlıkları gözlemleyen birinin onlara benzemeye çalışacağını söyler. Tanrısal ve düzenli varlıkla birlikte olan filozof, elinden geldiğince tanrısal ve düzenli hale gelir. Ölçülülüğün (*sophrosyne*), adaletin (*dikaioisynē*) ve tüm toplumsal erdemlerin iyi bir zanaatkarı (*demiourgos*) olur (Platon, *Rep.*, VI, 500c-500d).

Platon'un idealar üzerinden açıkladığı ölçü anlayışını öğrencisi Aristoteles daha realist, daha *praksise* uygun ve daha bu dünyadan konuşan bir düzleme oturtur. Ölçü, idealar gibi aşkın bir dünyada değil hem fizik dünyanın hem de gündelik yaşamın içerisinde. Eylemlerimizi aklın, sağduyunun, basiretin yani *phronesis* rehberliğinde *theoriadan praksise* geçiririz. Bu anlamda Aristoteles'in ölçüsü, onun etiğinin merkezi olan orta olma yani *mesotes* ile ete kemiğe bürünür. Aristoteles, öncelikle doğa biliminde ölçünün önemine dikkat çeker. Doğada her şey bir amaçla hareket eder ve ölçülü bir düzende gerçekleşir. Aristoteles, bütün durumlarda ölçü (*metron*) ve ilkenin (*arkhe*) bir ve bölünemez yapısının nitelik ve nicelik bakımından yalın olan olduğunu söyler (Aristoteles, *Met.*, 1052b 32). Hareket, yalın ve en hızlı olanla ölçülür. Bu nedenle gökbiliminde bir olan ilke ve ölçüdür. Bir, müzikte en küçük aralık olan çeyrek ton, anlamlı seslerde de harftir. Bir, her şeyin ölçüsüdür çünkü varlığın neyden meydana geldiğini onu nicelik ve şekil bakımından bölerek öğreniriz (Aristoteles, *Met.*, 1053a 8-20). Uzlaşmaya ve ortak yarara dayanan haklar da ölçüler gibidir. Buğday ve şarap ölçekleri her yerde aynı değildir. Benzer şekilde, insani haklar da her yerde aynı değildir çünkü devletlerin yapıları birbirinden farklıdır. Ancak doğaya uygun olarak en iyi olan bir tanedir (Aristoteles, *Eth. Nic.*, 1135a 1-5). Aristoteles, güç ve sağlık üzerinden verdiği örneklerle de denge ve ölçünün önemine değinir. Aşırı ya da eksik beden eğitiminin gücü yok ettiğini, aynı şekilde aşırı ya da yetersiz beslenmenin sağlığı bozduğunu söyler. Ölçülülük, cesaret ve diğer erdemlerde de aynı durumun geçerli olduğunu dile getirerek bunların ancak orta olma (*mesotes*) sayesinde korunacağını ekler. Örneğin hazlardan uzak durdukça ölçülü (*sophron*) oluruz, ölçülü oldukça da hazlardan uzak dururuz (Aristoteles, *Eth. Nic.*, 1104a). Aynı şekilde bilen kişi de aşırılıktan ve eksiklikten kaçınır, ortayı (*meson*) arar ve tercih eder. Aşırılık ve eksiklik iyi işleri bozar, orta olma ise korur. Korkmak, öfkelenmek, cesaret etmek, arzu etmek ve haz duymak gerektiği ölçüde yapılırsa orta olandır ve en iyidir. Erdem de orta olmadır ancak iyi ve en iyi arasında en uçtaki olmadır (Aristoteles, *Eth. Nic.*, 1106b-1107a 1-10).

Bu alıntıları bütün olarak değerlendirdiğimizde ölçü hem doğanın işleyişine hem de insan yaşamına içkindir. Böylece ölçü, Sokrates'te ahlaki, Platon'da ontolojik ve politik, Aristoteles'te de doğa ve insan pratikliğiyle uyumlu olarak yeniden tanımlanır. Mitolojik ve kozmik anlamından kopararak ahlaki, politik ve felsefi bir temele kavuşan ölçü kavramı, Stoacılar sayesinde bir yaşam pratiğine dönüşmüştür. Bu yaşam pratiğini, özellikle Geç Dönem Stoacılığın Romalı filozoflarının görüşlerinde açıkça görmekteyiz. Stoacıların ünlü sözü *secundum naturam vivere* (doğaya uygun yaşamak) bağlamında ölçü, eylemlerde, duygularda, düşüncelerde ve yaşam tarzında kendini gösterir.

STOA FELSEFESİNDE ÖLÇÜ

Helenistik Stoacı düşünceyi Roma'nın politik ortamına uyarlayan Cicero için ölçü hem bireysel hem de kamusal yaşamda insana rehberlik eden akli bir ilkedir. Cicero, Eski Yunanca ölçülülük anlamına gelen *sophrosyne*'nin karşılığı olarak *temperantia*, *moderatio*, *modestia* ve *frugalitas* kavramlarını kullanmıştır. *Moderatio* ve *modestia*, etimolojik açıklamaları verdiğimiz *modus*'tan türemiştir. Cicero, *De Officiis* adlı eserinde ahlaken doğru olan her şeyin (*honestum*) kardinal erdemlerden doğduğunu söyler. Ahlaken doğru olan şey, içinde ılımlılığın (*modestia*) ve ölçülülüğün (*temperantia*) bulunduğu düzene ve ölçüye (*modus*) göre yapılan ve söylenen her şeyde bulunur (Cicero, *De Offic.*, I, 15). Ahlaki doğrulukta (*honestas*) utanç, yaşamın süsü olan ölçülülük ve ılımlılık, ruhun tüm çalkantılarının yatışması ve her şeyin ölçüsü (*modus*) bulunur (Cicero, *De Offic.*, I, 93). En iyi ölçü (*modus*) uygun olana sarılmak ve onu aşp daha ileriye gitmemektir (Cicero, *De Offic.*, I, 141). Bu sözlerinden anladığımız üzere

Cicero da ölçüyü eksiklik ve aşırılığın ortasında bulmaktadır. Bu anlamda Cicero için ölçü, ahlaki bir denge ve toplumsal bir sorumluluk yani ödevdir.

Bir diğer Romalı filozof Seneca, ölçüyü özellikle duyguların yönetimi anlamında ele alır. Bu da duyguların, tutkuların ve hazların denetimi ve hiçbir şeyde aşırıya kaçmamaktır. Bunun için de ölçüyü bozan her şeyden uzak durmak ve doğaya uygun yaşamak gerekir. Seneca, *De Providentia* adlı eserinde bu görüşlerini şöyle açıklar: “Ölçüyü (*modus*) aşan her şey zararlı olsa da en tehlikelisi mutluluğun ölçüsüzlüğüdür (*intemperantia*); beyni karıştırır, zihinde boş imgeler uyandırır, yanlışla doğrunun arasını yoğun bir sisle kaplar. Sonsuz ve ölçüsüz (*immodicus*) iyiliklerle çatlamak yerine erdemi çağırıp sürekli mutsuzluğa (*infelicitas*) katlanmak daha yerinde olmaz mı? Açlıktan ölüm daha hafiftir, hazımsızlıktan ise insan patlar” (Seneca, *De Prov.*, I, 4, 10).

Geç Dönem Stoa’nın temsilcilerinden Epiktetos’a göre bazı şeyler bizim elimizdedir bazıları ise elimizde değildir. Elimizde olan şeyler, varsayımlar, dürtüler, arzu etmemiz ya kaçınmamız gereken şeylerdir. Tüm bunlar kendi eylemlerimize yaptığımız işlerdir. Arzu ettiğimiz her şeyi, bir kurala (*kanon*) göre sınımamız gerekir. Bu kurala göre, bu şey elimizde olmayan şeylere dayanıyorsa önemsizdir (Epiktetos, *Ench.*, 1). Ayakkabısının ölçüsü (*metron*) insanın ayağıysa, mal varlığının ölçüsü de bedenidir. İnsan burada durmayı bilirse, ölçüyü de korumuş olur. Ölçüyü aşan uçurumdan aşağı yuvarlanır. Onun için artık sınır yoktur (Epiktetos, *Ench.*, 39). Epiktetos’a göre ölçü, kendimize egemen olmaktır. Bir şeyi arzu etmemiz ya da ondan kaçınmamız gerektiğini ancak aklın rehberliğinde anlayabiliriz. Daha doğrusu akıl bize bu ölçüyü sağlar. Epiktetos’un ölçü anlayışı yalnızca bir etik denge değil aynı zamanda bir yaşam sanatıdır: Her türlü aşırılıktan uzak durmayı ve sınırı aşmamayı öğütler.

Stoacı son filozofumuz aynı zamanda imparator olan Marcus Aurelius’tur. *Kendime Düşünceler* diye Türkçeye çevirebileceğimiz *Ta Eis Heauton (Meditationes)* adlı eserinde dile getirdiği gibi doğada hiçbir şey ölçüsüz değildir. Bu nedenle insan da kendi doğasına ve evrensel aklın düzenine uygun yani ölçülü yaşamak zorundadır. Duygularını ve arzularını denetlemek bakımından kendine, hoşgörü ve adalet bakımından başkalarına, olanı olduğu gibi kabullenmek (*amor fati*) bakımından da evrene karşı ölçülü olmalıdır. Akıllı canlının yapısında adaletle karşı bir erdem görmüyorum ancak hazza karşı kendine hâkim olmayı (*enkrateia*) görüyorum (Marcus Aurelius, *Med.*, VIII, 39) diyen Marcus Aurelius, insan yaşamında adaletten, hakikatten, ölçülülükten (*sophrosyne*) ve cesareten daha güçlü ve üstün hiçbir şey olmadığını ifade eder (Marcus Aurelius, *Med.*, III, 6). Sadelik, alçakgönüllülük ve erdemle kötülük arasındaki şeylere ilgisiz olmanın insanı arındırıp aydınlatacağını da ekler (Marcus Aurelius, *Med.*, VII, 31).

SONUÇ

Etimolojik çözümlemeleriyle başladığımız ölçü hakkındaki bu çalışmayı, mitolojinin ve kutsal metinlerin de eşliğinde Eski Yunan ve Roma felsefesinin içinde yapmaya çalıştık. Burada bir felsefi fikri bütüncül olarak ele almak yerine filozofların düşünce dünyalarından kelime haznelerine yansıyanları göstermeye çalıştık. Amacımız, ölçü kavramının Eski Yunanca ve Latincedeki kökenleri ve tarihsel dönüşümleriyle felsefi düşünce arasındaki bağlantıyı kurmaktır. Eski Yunanca, felsefe dilinin ana kaynağıdır. Felsefi kavramlar, Lucretius ve Cicero’nun önderliğinde Latinceye çevrilmeye çalışılmış ve bu sayede Latince bir felsefe dili olmuştur. Felsefe tarihinin temel metinlerini oluşturan bu diller, ölçü kavramının izini sürdüğümüz çalışmamızın referans noktası olmuştur. Bu çalışmada, filozofların ortaya koyduğu düşüncelerin dilsel zeminini göstermek istedik. Bu anlamda, çalışmamızı felsefi düzlemde değerlendirmek bakımından şunları dile getirebiliriz: Ölçü, sınır, denge vb. anlamlara gelen *metron*, Sokrates ve Platon gibi filozoflar tarafından ölçülülük erdemiyle bağdaştırılmıştır ve Delphoi Tapınağı’ndaki *meden agan* öğüdü bu düşüncenin özetidir. Eski Yunan ve Roma felsefesinde ölçü kavramının, sadece niceliksel bir ölçüm değil aynı zamanda ahlaki, kozmolojik ve estetik anlamda da kullanılmaktadır. Özellikle denge, eksikliklerin ve aşırılıkların ortasını bulma ve uyum bu ölçü anlayışının felsefi karşılıklarıdır. Yukarıda bahsettiğimiz Aristoteles’in *mesotes* kavramı, tam da eksiklik ve aşırılık arasında ortayı bulmaktır. Aristoteles’in iyi ve en iyi arasında ortayı bulmak yerine en iyiye yakın olmak görüşü bununla çelişiyor görünse de aslında son derece tutarlıdır. İyi bir eksiklik, en iyi de bir aşırılık olmadığı için bunlar arasında ortayı bulmak yerine en iyiye ulaşmaya çalışılmalıdır.

Aynı şekilde Platon için de *metron*, *metrios* ve *sophrosyne* kavramları, ahlakın öznel değil akıl temelli toplumsal düzene izdüşümünü ifade eder. Ölçülülük, birey ve toplum arasında bir köprü vazifesi görür. Kişideki erdemlerin ölçülü uyumunun toplumdaki karşılığı adalettir. Kozmostaki düzenli yapıyı temaşa eden filozof, tıpkı bir *demiourgos* gibi felsefeyi bir yaşam sanatına yani bir ölçü ustalığına dönüştürür. Aristoteles için ise *mesotes*, sadece ahlaki değil epistemolojik bir ilkedir; orta olma sadece bir ara konum değil duruma göre en iyi olandır. Orta olma, bir durumsal görecelik değil mevcut koşuldaki en iyi evrenselliştir.

Eski Yunan düşüncesinde ölçü hem kişinin davranışlarının hem de toplum düzeninin temelidir. Bütün felsefi miraslarını dolayısıyla erdem anlayışlarını da Eski Yunan’dan alan Romalı filozoflar için de durum böyledir.

Kısaca mitolojik ve dini düşüncede ölçü, kozmik dengeye ve ilahi düzene işaret eder. Presokratiklerde varlığın ilkesi bağlamında doğada aranır. Sokrates ve Platon'da ölçünün etik ve ruhsal temsili olarak *sophrosyne* görülür. Aristoteles'te ölçünün pratik ve rasyonel ifadesi olarak *mesotes* karşımıza çıkar. Cicero, Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'ta yani Geç Dönem Stoacılık'ta ölçünün içsel özgürlük ve kaderle (*fatum*) uyumu dikkat çeker. Bu durum bize, kavramın dışsal bir nesnellikten içsel bir ahlaka doğru merkezi değişimini vurgulamaktadır.

Yazımızı Romalı şair Horatius'un şu dizeleriyle bitirelim: “Altın ortayı (*aurea mediocritas*) seven, harabe kulübenin pisliğinden uzak durarak güvende olur, kıskançlık uyandıran saraydan da ölçülü ve akli başında olarak kaçınır (Horatius, *Odes*, 2, 10)”.

KAYNAKÇA

Aristotle. (1935). “Metaphysics”, *Volume II: Books 10-14*. Oeconomica. Magna Moralia. Translated by Hugh Tredennick, G. Cyril Armstrong. Loeb Classical Library 287. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Aristotle. (1926). *Nicomachean Ethics*, Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 73. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Bailly, A. (1935). *Le Grand Bailly Dictionnaire Grec-Français*, Hachette, Paris.

Budge, E. A. W. (1904). *The Gods of The Egyptians*, Volume I, Methuen & Co., London.

Charlton, T. L. (1879). *A Latin Dictionary*, Oxford Clarendon Press, First Edition, New York.

Chantrain, P. (1968). *Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque*, Editions Klincksieck, Paris.

Cicero. (1913). *On Duties*. Translated by Walter Miller, Loeb Classical Library 30. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Çelebi, İ. (2021). *Kader maddesi*, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Cilt 2, Tübitak, Ankara.

Çilingir, L. (2022). ““Kendini Bil!” Buyruğu Üzerine”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Sayı 34, Güz, 65-86.

De Vaan, M. (2008). *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Volume 7. Leiden, Boston.

Diogenes L. (1925). *Lives of Eminent Philosophers*, *Volume I: Books 1-5*. Translated by R. D. Hicks. Loeb Classical Library 184. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Protagoras. (2016). *Early Greek Philosophy*, *Volume VIII: Sophists*, “Protagoras”, *Part 1*. Edited and translated by André Laks, Glenn W. Most. Loeb Classical Library 531. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Epictetus. (1928). *Discourses*, *Books 3-4. Fragments*. “*The Encheiridion*”. Translated by W. A. Oldfather. Loeb Classical Library 218. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Liddell, H. G. & Scott, R. A. (1940). *Greek-English Lexicon*. Revised and Augmented throughout by. Sir Henry Stuart Jones. With the assistance of. Roderick McKenzie, Clarendon Press, Oxford.

Horace. (2004). *Odes and Epodes*. Edited and translated by Niall Rudd. Loeb Classical Library 33. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, (2017). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

MacIntyre, A. (2001). *Erdem Peşinde*, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

MacIntyre, A. (2001). *Ethik'in Kısa Tarihi*, (Çev. Hakkı Hünler, Solmaz Zelyüt Hünler), Paradigma Yayınları, İstanbul.

Marcus Aurelius. (1916). *Marcus Aurelius*. Edited and Translated by C. R. Haines. Loeb Classical Library 58. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Nova Vulgata, (1998). *Bibliorum Sacrorum Editio*, Libreria Editrice Vaticana, Vatican.

Plato. (2013). *Republic*, *Volume II: Books 6-10*. Edited and translated by Christopher Emlyn-Jones, William Preddy. Loeb Classical Library 276. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Poyraz, H. (2015). *Ahlak Felsefesi Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Poyraz, H. (2002). “Herakleitos: Kozmos'tan İnsan'a”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 35, 13-25.

Seneca. (1928). *Moral Essays, Volume I: “De Providentia”. De Constantia. De Ira. De Clementia.* Translated by John W. Basore. Loeb Classical Library 214. MA: Harvard University Press, Cambridge.

Şar, G. (2017). *Sofistik Düşüncenin Arka Planı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

The Book of the Dead. (1898). Translation. E. A. Wallis Budge, Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD., London.

The New Testament in Original Greek. (1882). Harper & Brothers, Franklin Square, New York.

Versényi, L. (2023). *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, (Çev. Ahmet Cevizci), Say Yayınları, İstanbul.

Vetus Testamentum Septuaginta Interpretum. (1875). Oxford University Press, London.

Yonarsoy, K. (1982). *Cicero’nun Felsefi Terminolojisi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.